

A gyulai vár költészete

A mai értelemben vett Békés megye első számottevő kulturális emlékei egyetlen fennmaradt vizivárunkhoz: a gyulai várhoz kapcsolódnak. Ennek szerepe különösen az ország három részre szakadásával, azaz a XVI. század második negyedében nőtt meg. Ekkorra ugyanis a több mint egy évszázadon át húzódó, kiváló olasz építészek irányítása mellett folyó fejlesztésekkel, erősítésekkel, továbbá a katonai létszám emelésével Gyula a végvárrendszer másodrendű erődjévé lett. Nem tévedésből írta a nádornak *Verancsics* egri püspök 1558. november 24-én kelt levelében: „Gyula Egernek legnagyobb és legszerencsésebb fekvésű külvára és védőbástyája . . . , ha ezt is elveszítjük, a Tisza partjáig minden veszve van; ez a nagy kiterjedésű föld megrakatik török kastélyokkal, őrséggel, s akkor hogyan nézünk mi egriek a török újabb hadjárata elé?”

Igen, ekkor már Egernek nem volt más elővára. Délen a török előnyomulásával a Maros lett a határ, s a portyázó törökök olyan várakat tudhattak a magukénak, mint Lippa, Temesvár, Csanád és Arad, míg Gyula közvetlen védelmét mindössze néhány kisebb erőd: Világosvár (a *Báthoryak* fészke), illetve Borosjenő, Pankota és Dézna — e három egy kapitány vezetése alatt — biztosította.

Gyulát az erdélyi fejedelemség többször igyekezett megkaparintani magának. Sajnos, sikertelenül, pedig ezzel az erdélyi fejedelmek portának fizetett adójával talán vidékünk is megszabadulhatott volna a súlyosabb török pusztításoktól. Így aztán a várat a XVI. század közepére csaknem minden oldalról ellenség vette körül. Nyugat felé a Tisza képezte a határt a török hatalommal szemben, északon ugyan állt még Eger, de Nagybecskerek, Szeged és Szolnok már a töröké volt, bennük a bégek parancsoltak, akiknek portyázó csapatai nyakra-főre betörték a gyulai vár fennhatósága alá tartozó területre; megsarolták a népet, és idegesítették az őrsereget. Valójában Csongrád, Torontál és Szolnok megyék közigazgatása is megszűnt a sűrű betörések hatására. A nagy terület lakóit csak akkor lehetett fizetésre kényszeríteni, ha a kapitányok tisztjei személyesen jelentek meg, és katonáikkal kíméletlenül bevasalták az adót. A király, akinek kötelessége lett volna, hogy a várat anyagilag is támogassa, nem törődött vele. *Mágocsy Porkoláb Gáspár* azt panaszolta el pl. *Schwendi* kassai főkapitánynak, hogy amíg ő volt a gyulai kapitány (1554—59), mindössze 10 000 Ft-ot kapott az udvartól, a többi költséget ő maga fedezte. Na,

persze, a várkapitányok sem voltak feddhetetlenek. 1543-ban pl. *Patócsy Ferenc* főispánnak okoztak kellemetlen órákat a középneemesek, megsokallván kegyetlenkedéseit. *Haán Lajos* ezeket közölte róla a Békés megye hajdanában: „Végletekig viszi a dolgot, a köznemesek birtokait sorban foglaltatja, az ellenszegülőket s jogaikat védeni merőket elfogatja és bebörtönözteti”. Még az ország főkormányzója: *Martinuzzi* sem tudta szép szóval jobb belátásra bírni. Végül is arra kényszerült, hogy formális népfelkelést szervezzen ellene, elfogassa és börtönbe vesse. Hogy miként menekült *Patócsy* Sarkadra, s hogyan fogták el a Kölesér táján, arról *Tinódi* így énekelt verses krónikájában 1551-ben, a *Szapolyai János* halála utáni mozgalmas időszak történetét rögzítő *Erdélyi históriában*:

Patócsy Ferenc Gyulavárban ére,
Feleségét, gyermekét ő hamar felkölté.
A vízre rakodék, Sarkadon kiszálla,
Kölesérrött az föld népe rátalála,
Ott ő mind népével akada fogságba,
Fogva őt bevivék az jó hamar Váradba.

Maga *Mágoocsy* sem volt sokkal különb. Ő történetesen 36 440 Ft-tal nem számolt el (ezért nem adott 10 000 forintnál többet neki a király, illetve a nádor ?), 200 kisebb, a vár védelméhez tartozó „jóság” jövedelméről pedig egyenesen nem is tett említést számadásában.

Utóda *Bornemisza Benedek* még a királyt és a nádort is félrevezette, csakhogy szemérmetlenül harácsolhasson. Alig egyéves kapitánysága után már vizsgálatot kellett folytatni ellene, s végtelen rablásait, fosztogatásait bírái „112 levélnyi” jelentésben tudták csak összegezni. Mindent elvett és elvitt, amire megfájult a foga: bort, fejős tehenet, sertést, bárányt, lovat, búzát, lisztet, kölest, árpát, szénát, szalonnát, vaját, sót, posztót, szerszámot. A felsorolt tételek összege 12 667 forintot tett ki, holott a gyulai uradalom mindössze évi 10 000 Ft-ot biztosított.

Kerecsényi, ha lehet, még kegyetlenebb eszközökkel folytatta elődei kíméletlen vagyonszerző, zsaroló tevékenységét. Az 1566-os országgyűlésen „100 ívet tett ki” az általa elkövetett sérelmek felsorolása. Tömegesével menekültek előle a jobbágyok és a köznemesek. Telhetetlen kapzsiságára mi sem jellemzőbb, mint hogy még *Miksa* király is mértékletességre és emberségre intette 1561. nov. 20-án küldött levelében, „megütközéssel értesülvén arról, hogy szigorúsága miatt” az alája tartozó gyulai uradalom területéről „körülbelül 8 ezer jobbágy elhagyva szállását, részben Törökországba, részben a lázadók területére költözött”. No, nem emberségből emelte fel szavát, hanem mert attól félt, hogy így „a vár számára szükséges szolgálatoktól és adóktól” ő is elesik.

Forgács Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról c. históriájából, történeti művéből tudjuk, hogy amikor *Kerecsényi* a várat és a hozzá tartozó uradalmat megvásárolta, „a nikolsburgi narkomannoktól nagy kölcsönt — hatvan-ezer forintot — vett fel”, s ezt a hatalmas összeget alig két esztendő alatt ki is fizette. „Olyannyira kegyetlen volt mindenkihez, hogy akiket a városokban és falvakban tehetősebbnek ismert meg (és akiknek a nevét szorgos buzgalommal kinyomozta), elfogatta, és mindenképpen kínoztta őket; kicsikarta belőlük ezüsthalmijukat, ha volt nekik”. Érthető hát, ha a vár első ismert katonaköltője: *Békési Balázs deák* — hogy hazafiúi érzéseinek hangot adjon — *Sodoma és Gomorra* történetéről énekelt. Versének képei a kor magyar valóságát idézik. A nemesi árulások aljassága, a nép mérhetetlen kiszípolozása, a vezetők féltelen visszaélései, a hivatal packázásai, az erkölcsi züllöttség mélypontjának ábrázolása mind korabeli vonás.

Nyíltabb megfogalmazást kapott a bírálat a *Cantio de militibus pulchrában*. (Szép ének a katonákról). Ez a tartalmánál, költői szemléleténél, irodalmi értékeinél, hatásánál fogva, nem utolsósorban pedig formai megoldásait tekintve is jelentősebb mű fontos történelmi emléket őriz a gyulai vitézekről. Az 58 tercinából álló, magyar nyelvű históriás ének magától értetődő természetességgel tárja elénk a végvári élet sajátosságait, a kapzsi várkapitány és a katonák közötti elmérgesedett viszonyt, a vitézek bátorságát, vállalkozó, portyázó kedvét és hősi helytállását. Témája behatárolja a lehetőségeket. Nem engedi meg, hogy a históriás énekköltők módján a vers részletező leírások, költőietlen felsorolások kábító adattárává legyen. Nem szedi sorrendbe az eposzi enumerációkhoz hasonlóan a harcosok és a csatában megdicsőültek névsorát. Nem beszél a tervezett csatarendről (nem is volt), nem ad részletekbe menő leírásokat az eseményekről. Csak a lényegre szorítkozik. Egyetlen vállalkozást: a végvári élet egyetlen kis epizódját ábrázolja. Vagyis olyan történetet mond el, amelyből regényt nem, legfeljebb novellát lehetne írni. Nem is vesz benne részt a vár teljes legénysége, mindössze 150 vitéz. Így győzelmük sem lehet korszakalkotó történelmi esemény. Csak mint pompás epizód illeszkedhetne bele egy nagy hősi műbe. Mint a siklósi kaland a Szigeti Veszedelembe. A maroknyi sereg, akár csak egy népi szabadcsapat, tudatos előkészület nélkül csap össze a török túlerővel. Mindössze a kapitány: *Kerecsényi* bántóan sértő szavaira akar-nak beszédes feleletet adni eb ura fakós nekibuzdulásukkal és kivagyiságukkal. A végvári vitézek „emberségről példát, vitézségről formát” adó reprezentánsai ők, kik nem félnek a veszélyben, és egymást segítve, egymásért felelősséget érezve harcolnak. Természetesen és kötelességszerűen.

A versezet két nagy erénye: a tömör megfogalmazás és a cselekmény gyors, szinte szűkszavú bemutatása is ebből fakad. Nincs semmi mellébeszélés, semmi túlzás benne. Költője jelenetekben lát, képek köré tömöríti gondolatait. Erős dramatizáló, megjelenítő erővel, a helyzethez és az adott hangulathoz illő nyelven fejezi ki elmarasztaló véleményét a fennhézázó várkapitány maga-

tartásáról: a zsold kiadását megtagadó Kerecsényiről. Vagyis a katonák szemével látva, és szívével érezve. Igazat ad *Beke Pálnak*, aki ekként összegezi a katonák véleményét a parancsnokról:

Ez miatt mi éhbel is meghalhatnánk,
Ha csak az ő hópénzére bízunk,
Egyébkor is mi csak arra nem bízunk.

De világosan kitetszik az is, hogy a győzelmes portya nagy élménye volt: példát adó, harcra bátorító erőt érzett ki belőle. Jól átélte minden mozzanatát. Komoly költői vénával mutatta be pl. *Hegedűs Kerecsényivel* folytatott vitáját, *Beke* és *Hegedűs* összeütközés előtti szóváltását. Erőt sugároz az egymást segítő bajtársiasság és a harc élményszerű leírása s nem utolsósorban a zárójelenet: a megmaradt kis csapat (75 vitéz) újabb találkozása a főkapitánnyal.

A költői szó igazsága és a bátorító-buzdító szándék *Tinódival* rokonítja a *Cantio* költőjét. Látszik: jól ismerte ő is a portyázások kard ki kard-szellemét és emberformáló jelentőségét, a lovascsaták rajtaütésszerű fortélyait, egyszóval a katonaeletet. Ennek köszöni a vers a kétségbevonhatatlan realitástartalmat és a hiteles dokumentációs erőt. Minden szavát igaznak érezzük, mert költőjét *Tinódi* hite és közismert igazságszeretete hatotta át. Ő is elmondhatta volna: „Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam”.

Következetes tárgyilagossággal ismertette versében, hogyan győzték le *Kecskemét* táján, „Bogac homokain” a gyulai vitézek *Beke Pál* és *Hegedűs János* vezetésével az arra portyázó, többszörös túlerőben lévő török sereget. Találó helyzetek, kitűnően ábrázolt jellemvonások teszik élővé a hősoket, akiket feltehetően a költő személyesen is ismert. Jól látta erkölcsi gyengeségeiket és erényeiket. Lehet, hogy ő is ott volt a hadakozók között? Talán ezért nem adhatott egysíkú jellemzést róluk. A részletek realizmusa megóvta annak a vesztélyétől, hogy (az aránylag kis lélegzetű téma és a korabeli írói ábrázolás- és szerkesztésmód hatására) szoborszerűvé eszményítse őket. Hiteles itt minden: a portyát vezető két vitéz fiatalos egymást ugratása, dacból történő virtuskodása, sértett önérzetének és erkölcsi magasrendűségének, a bajtársi segítségnek és a keserű fájdalomnak, a győzelmes örömmek az ábrázolása ugyanúgy, mint *Kerecsényi* hetvenkedő gőgje és a zsoldot követelő katonákkal szemben tanúsított támadó védekezése:

Mire mostan, hogy reám támadtatok?
Uratok volnék, ezt mindnyájan tudjátok,
Mégis mostan reám panaszkodtok.

Azt is bizony, jó bizonynal tudjátok,
Sok idei hogy heába eszitek
Vég-Gyulában az királynak cipóját.

Azt is bizony, jó bizonynal tudjátok,
Vég-Gyulában törököt nem hoztatok,
Az karóba egy fejet sem töttetek.

Ezzel a lekezelő, önhitt magatartással állítják szembe csak azért is vitézségüket és megszegyenítő nagylelkűségüket az egyszerű katonák, akik a sok vereséget követelő diadal végén a busás ajándékot „elfogadó” kapitánynak nyíltan a szemébe vágják cseppet sem hízelgő véleményüket:

Igen örülsz te az gazdag prédának,
De nem szánod sok jó vitéz halálát.
Mert te azzal egy szálát sem gondolnál,
Ha mindnyájan mi oda vesztünk volna.
Csak tenéked gazdag prédát hozhatnánk!

Erős népköltészeti hatás érződik a gyulai vitézek katonai erényeit megörökítő *Cantio de militibus pulchrán*. Nemcsak a téma demokratizmusából, hanem a költői szemléletből eredően is. Az erős gondolatismétlés, a reális motívumokra támaszkodó megjelenítés, az egyszerű katonák szemével látott természet rajza, a népi öntudat bátor megnyilatkozása mind ezt igazolja. Ezek persze a korabeli énekszerzők költői eszköztárából is ismertek, hiszen a reformáció költészetében mindenekelőtt az évszázadokon át elnyomott nép hallatta szavát. Különösen a bibliai témákon túllépő, világi műfajokban: így a históriás énekekben is. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a spontán élményt megfogalmazó verset az 1560-as évek elejétől az 1621-es lejegyzésig (*Horváth János* szerint ekkor került bele a *Kuun-kódezsbe*; az ekkor írt szövegben található) nem egy ma már ismeretlen kéziratból másolták át, hanem a szájhagyomány őrizte meg. Vagyis ún. „kollektív termék” is lehetett. Alakíthattak, módosíthattak rajta, mint minden szájról-szájra terjedő mesén vagy népdalon.

Mindazok, akik a *Cantiót* a XVI. század közepének legszebb históriás énekeként tisztelik, véleményüket a cselekménybonyolítás természetességére, az

előadásmód tárgyilagosságára, a mértéktartó jellemzésre és a remek helyzetekre alapozzák. Ilyen szempontból csakugyan tisztos hely illeti meg a század költészetében. Értékét nemcsak az utókor tudós kutatói méltányolták; felfigyeltek rá az egykorú énekszerzők is. Így például a *Nikolsburgi Névtelen* 1568-ban írt *Igen szép história a Kenyér-mezején Kenessy Pálnak és Báthory Istvánnak a törökökkel megvívásáról* című műve is több, a Cantióban is fellelhető motívumra épített. Két hőse van annak is, sőt hasonló sors és szerep jutott osztályrészül is nekik. Kinizsi (Kenessy) Pál ugyanolyan türelmetlen aggódással keresgéli a holttestek között megsebesült, már-már alig élő barátját: Báthoryt, akár Beke Pál Hegedűs Jánost. Még a szava is ugyanaz. Ezt pedig nem lehet egyszerűen megszokott költői sztereotípiának felfognunk — a többi kortárs históriás ének nem igazolja ezt.

A *Cantio de militibus pulchra* — mint láttuk — egyértelműen azt tanúsítja, hogy a gyulai végvári vitézek nem szerették „büszke és nagyravágyó, pompakedvelő” kapitányukat, ki — az egyik történetíró szerint — „a katonáságnak sem jó, sem rossz értelemben nem volt példája.” Jó emberismeretüket a vár gyászos feladása is erősíti. A valós helyzetet nehéz lenne ma már hűen rekonstruálni. Egymásnak ellentmondó feljegyzések zavarják az egyértelmű fogalmazást. Abban azonban mindenki egyetértett, hogy a csatározásokban a maroknyi magyar sereg nagyszerűen helytállt, mint ahogy abban is, hogy a szigetvári hős: *Zrinyi Miklós* által gyulai várkapitányságra ajánlott *Kerecsényi* a vallató időben gyávanak és hiszékenynek bizonyult. *Forgács Ferenc*, összehasonlítva az egyszerre vívott Sziget és Gyula erejét és helyzetét, azt állította, hogy „a két vár védműveire, fölfegyverzésére nézve egyenlő, de Gyula őrsége, a parancsnokot kivéve, különb volt” *Istvánffy* is azt mondja, hogy Kerecsényi „nagyon vitéz lovasparancsnokokkal”, nála képzetesebb tisztekkel (*Geringer* és *Hupparott* századosok; *Olcharovics Demeter*, *Hennyei Miklós*, *Marinics Ferenc*, *Jász Lukács*, *Chyczy János*, *Balázsdíák Márton* stb.), és sok olyan harcra kész katonával rendelkezett, akiben „tüzes fiatalság, erő és lelkesedés” edzette a nemes elszánást. Közülük többen meg is tagadták a várfeladás Kerecsényi által előterjesztett feltételeinek az aláírását. A dicső halált többre tartva, mint a gyáva megadást, elszántan védelmezték elvüket:” Nem szabad ily nagy gonosztettet elkövetniük, amivel egész Alsó-Magyarországot a keresztény nevezet ellenségeinek szégyenteljes és gyalázatos megegyezéssel kiszolgáltatnák; őket is, mint azt *Losonczy* és a temesváriak példája mutatja, majd levágják és lekaszabolják, s hiszékenységükért keserű halállal lakolnak meg.” A kétségbeesett Kerecsényi nem hitt nekik. „Makacsul és szívósan kitarított nemtelen szándéka mellett”, s a lovasság parancsnokát: *Brebiri Györgyöt* elküldte (más verzió szerint titokban nyílvesszőre erősített levelet juttatott el) *Pertaf*hoz, hogy 8 napi fegyverszünetet kérjen, s a vár tisztességes feladásáról tárgyalásokat kezdjen. *Pertaf* — ahogy *Istvánffy* írja — „nem kevésbé csodálkozott a parancsnok gyávaságán”, és *habozás nélkül* megadta a fegyverszünetet. Saj-

nos, a tiltakozó *Chyczyék*nek lett igazuk. Kísértetiesen megisméltődött Gyula is *Losonczy István* és a temesvári hősök tragédiája.

Más részről tény az is, hogy a várért vívott harc páratlanul kimerítő és öldöklő lévén, szinte pihenni sem tudott a várórség. A megrongált bástyákat és párkányfalakat minduntalan javítani, reparálni, a meghalt vitézeket temetni kellett. A hatalmas fegyveres erővel rendelkező *Pertaf* (*Zrínyi*, a költő *Petrafnak* írja) folyton váltogatta harcoló egységeit, „időt és kegyelmet nem adva”, állandóan „friss, érintetlen csapatokat” dobott a küzdelembe. A jó kéthetes készenlétbe és a hosszú, másfél hónapos ostromba (július 17-től szeptember elejéig tartott a hadakozás) belefáradt a várórség. Olyan nagy méretű volt a véráldozat, hogy „a vár körül heverő több ezer temetetlen holttestből kiáradó rettenetes bűz (is) elviselhetetlen” lett. „Az ellenség már oly közel ért a várhoz sáncaival — tudatta *Fröhlich*, a luteránus pap a besztercebányai lelkész-bírával —, hogy egymást dobálják kövekkel, a tatárok meg mérgezett nyilakkal zavarják a védőket. A helyzet igen komoly, *denn Jula ist an der Granitzen das festeste Schloss*, (minthogy Gyula a határőrvidék legerősebb vára) és ha elesik, általános csüggedés lesz az eredménye.”

Fröhlich augusztus eleji tudósítása szerint — amelyet lehet, hogy a várkapitány szája íze szerint fogalmazott — a harc győzelmes folytatásának szinte semmi esélye nem volt már, holott jó három hétig ellenállt még a vár. Sajnos, a megrémült Kerecsényit — aki saját vára és tábora pusztulását felnagyítva látta, s többé „nem erényéből, nem is katonai tudásából merített erőt”, hanem hazája iránti kötelességét feledve, állandóan fiatal felesége: *Tersáczky Klára* nevét sóhajtozta, csak a saját megmenekülése foglalkoztatta. Szomorú tragédiája, hogy egyetlen életben maradt katonája sem volt hajlandó védelmére kelni. Így aztán *Miksa* király, aki előtt terjedelmes levélben próbálta igazolni ártatlanságát, hivatkozva „a hosszú ostrom alatt tanúsított kitartó ellenállására, 14 roham hősi visszaverésére” és több ezer török meggyilkolására, is *hítségő árulónak* tekintette. Nem is tett a megmentéséért egyetlen lépést sem. Az utókor is bűnösnek tartotta, és kizárólag hős katonái előtt hajtotta meg az elismerés zászlaját. A költő *Zrínyi* is mélységesen elítélte, s tettét egyenesen a *nemzet meggyalázásának* minősítette. Sorsát nem bánta, sőt megérdemeltnek, az élet igazságszolgáltatásának fogta fel. Fő művében: a *Szigeti Veszedelemben* ekként emlékezett meg a „szép fejér kúfalu”-nak hitt gyulai vár elestéről:

Szorgalmatos vala Szulimán utában,
Hamar Drinápolybul jöve Fejérvárban,
Még Drinápolbul küldé előjáróban
Petrafot, hogy Gyulát szállná meg útjában.

Petráf nénje fia volt török császárnak,
És nagy beglerbégje az Görögországnak;
Szultántól küldetvén négyezer jancsárnak,
Parancsola huszonötezer kopjának.

Harminckétezer török megszállá Gyulát,
Petráf besáncolá az maga táborát,
Negyven ágyuval kezdé törni bástyáját,
És földre rontani szép fejeér küfalát.

Kerecseni László volt benne kapitán;
De kapitán nevet nagy gyalázatossan
Hordozta, Gyula várát hitre megadván,
Magát is, nemzetünket is meggyalásván.

De vette érdemét rossz emberségének,
Meglátá igazságát Petráf hitinek.
Vitézivel együtt fogságban vetteték,
Melyből szabadságokat soha nem érek.

Esztelen, ki hiszen az török hitinek;
Főképpen életét ha bizza töröknek:
Török, megállani szavát, tartja bűnnek,
Főképpen hogyha mit ígér kereszténnek.

Forgasd föl az egész magyar históriát:
De még az régít is, az görög chronikát,
Meglátod, hogy török ollyat nem fogadhat,
Az kit ü tenéked örömet megáll s tart.

Nemes Vörös Mihály „Hód vize partyán” írt, nyomtatásban először 1807-ben megjelent históriája: *A bajnokok Vég—Gyula várában* is az egyszerű katonákkal együtt érző, kisebb rangú vitézek: elsősorban *Toronyi Tamás* és hű kísérelője: *Vastag Pál* hősi bátorságát dicsőítette. A „nyúl szívű” várkapitány jelentéktelen, szánalmasan kisszerű mellékszereplővé törpül itt, ki sohasem ad példát a katonai erényekről, nem szerepel egyetlen hősi „kiütés”-ben sem. Kezdetről fogva a vár feladását ajánlja, s csak elszánt tisztjei és vitéz katonái akadályozzák meg tette korai elkövetésében.

A görög és a római mitológiai elemekkel (Ceres, Bachus, Mars, Herkules, Hektor, Boreas) díszített, 9 részre tagolt versezetnek nem is Kerecsényi, hanem Toronyi Tamás az igazi hőse. Reá hallgatnak, vele azonosítják magukat a

többiek, ő a magyar virtus eszményi megtestesítője, őt tekintti igazi ellenségnek a török, s méltó ellenfélnek maga a szultán is, aki kedves vezéreinek (*Kucug basa, Szulficsár, Ilián, Eligán*) fogságba hurcolása, illetve halála miatt a végső leszámolás parancsával küldi *Pertáfot* és nagy seregét Gyula alá.

Már az első perctől kezdve nem lehet kétséges, hogy *Nemes Vörös* nem tévedésből, nem is valami késleltetett expozíció kedvéért állít *Toronyi Tamás* emberfeletti erejének, bátorságának, vakmerőségének, Dombegyháza, Tamáshida, Gyapjú és Kétegyháza mezején vívott győzelmes párviadalainak emléket műve első fejezeteiben, hanem hogy maradéktalanul elhitesse, és elfogadtassa olvasóival — ő és nem Kerecsényi a vár igazi feje. Hogy tőle függ minden, úgyannyira, hogy Kerecsényi is csak az ő szerencsétlen halála után mer árulásra vetemedni, s adja föl gyáván és hiszékenyen a várat, megszegyénítve vele a vitéz katonák hősiességét is. A történelmi realitás ezzel a művészi igazságszolgáltatás törvényének engedelmessékedik, s jobban kiemeli *Vörös* célját, a mű kezdettől fogva érzékeltetett szándékát és eszmeiségét. Azt a nagy különbséget, amely a nép, az egyszerű katonák önfeláldozó hazaszeretete és a főnemes kapitány hazaáruló hitványsága között fennáll. Szerencsés és nem kis költői talentumra, pompás művészi érzékre vall az a megoldás is, hogy a rettenthetetlen hőst, Toronyit nem földi erő győzi le. Az omló várfal temeti maga alá, amikor öldöklő csatáját *Pertáf* kardforgatásban kiválóan képzett fiával vívja. Buta, értelmetlen halála felfokozza az érte is bosszút állni akaró gyulai vitézek erejét. Szenvedélyes elszántságuk, bátor önfeláldozó harcuk avatja őket a végvári harcok erkölcsi győzteseivé, méltókká az utókor tiszteletére és hálájára.

Nemes Vörös Mihály jó dramatizáló -megjelenítő erővel írt, színes leírásokkal tarkított, de meg-megdöccenő ritmusú verses krónikájában életre kelt szinte az egész vidék. A már említett községeken kívül — mintha geográfiai ismereteit is igazolni akarta volna az énekszerző, aki Borosjenőt tévesen már a gyulai vár eleste előtt török kézben tudta — a következő falvakat és pusztákat sorolta fel: Csomorkány, Fecskés, Szöllős, Kígyós, (Vásárhely) Kutas, Újváros, Bánhegyes, Gerendás, Orosháza (Oroszok Háza), Szentés, Szenttornya, Kiseccserd (elpusztult falu: Ecser) Derekegyháza (Gyerekek Háza), Varsány (Gyulavarsánd). Jellemző módon Békést, Berényt, Csabát és Szarvast nem, holott tudvalevő, hogy Békésen és Szarvason a gyulai várnak elővédjeként sánc is állott.

A vár története máig foglalkoztatja a környék íróit és költőit. A felszabadulás után *Ivanus Illés* drámát és regényt, *Bálint Tibor* pedig verses elbeszélést írt róla, úgyesen támaszkodva mind a régi történelmi kútfőkre, mind az irodalmi hagyományra. A gyulai vár regényét írja *Dér Endre* is.